

Margarete Gräfin von Buquoy

Farní kostel sv. Jana Křtitele v Žumberku

Čtyřlodní chrámová síň uvnitř opevněného komplexu¹

Na žumberském návrší se v opevněném areálu, jehož součástí je také tvrz, vypíná farní kostel zasvěcený Janu Křtiteli. Když pohlédneme na kostel od jihu, spatříme za hradební zdí v severovýchodní části komplexu gotickou stavbu, jejíž zdivo je z omítnutého lomového kamene. Čtyřpodlažní věž s nízkou valbovou střechou na západě a k věži přiléhající podélná budova, jejíž sedlová střecha je více než dvakrát tak vysoká jako střecha malého kněžiště a dosahuje ve výši čtyř podlaží až ke spodnímu okraji střechy věže, dodávají kostelu ráz autenticity. Tento dojem je umocněn tím, že z levé i pravé strany rámují pozorovatele jeho pohled dvě kulaté věže z opevněného areálu. Tato nepřístupně vzdorovitá tvář stavby je poněkud zjemněna dvěma hrotitými okny v podélné budově a jedním v presbytáři. Ostatně také na severní straně shledáme na podélné budově jedno velké a jedno malé okno s hrotitým obloukem. Také malá věžička, jež ční jako výběžek zdiva z východního štítu a nese stanovou střechu, působí uvolňujícím dojmem.

Poté co původní kostel, jenž vznikl pod patronátem pánů z Rožmberka, vypálili roku 1423 husité, započala v roce 1455 obnova chrámové lodi a věže.² Na znovu-vybudování kostela a zároveň na zřízení farního dvora tehdy částkou deseti kop grošů přispěl Volfart ze Žumberka.³ V 19. století bylo nutno obnovit střechy kostela poničené požárem.

Pokud jde o přístavby, byl kostel doplněn o sakristii se dvěma poli křížové klenby. Sakristie přiléhá ze severní strany k presbytáři po celé jeho délce a je s kněžištěm zakryta společnou sedlovou střechou. Na jihu se nachází malá předsíň s pultovou

¹ Článek vychází ze dvou již dříve publikovaných autorčiných článků. Deskriptivní pasáže vycházejí ze statí: Die Pfarrkirche St. Johannes der Täufer in Sonnberg. Eine vierschiffige Halle innerhalb einer Befestigungsanlage, in: Deutsche Kulturlandschaft an Moldau und Maltsh. Der Südböhmische Heimatkreis Kaplitz – Hohenfurth – Gratzen, Bd. I, s. 135, Selbstverlag des Heimatkundlichen Vereins für Südböhmen e. V., München 1986; zatímco vysvětlení problematiky síňových kostelů o sudém počtu lodí se opírá o příspěvek: Die Dekanalkirche St. Peter und Paul in Kaplitz. Der Typus einer zweischiffigen Halle, a. a. O., s. 116n. a 120.

² K těmto a všem dalším údajům o stavební historii, architektonických detailech, vnitřním zařízení a zvonech srov. Anton Cechner, Der politische Bezirk Kaplitz, in: Josef Hlávka (Hrsg.), Topographie der historischen und Kunst- Denkmäler in Böhmen von der Urzeit bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts, Prag 1919, s. 415-424. – K nově objevenému letopočtu 1513 v žumberském kostele viz v tomto sborníku příslušný článek věnovaný stavebním dějinám.

³ Anton Teichl, Geschichte der Herrschaft Gratzen mit Zugrundelegung des Urbars vom Jahre 1553, Gratzen 1899, s. 434. – V době výstavby chrámu seděli na žumberském statku páni ze Žumberka, kteří ho však kolem roku 1509 postoupili sourozencům Eustachovi a Jiřímu z Rajbolce. Srov. Anton Teichl, Geschichte der Stadt Gratzen mit theilweiser Berücksichtigung der Herrschaft Gratzen, Gratzen 1888, s. 47.

sřechou a schodiřtř s kuželovou sřechou, které vede k varhanám. Hlavní vchod do kostela, proražený v západním zdivu věže, stejně jako navazující průchod z věže do podélné budovy, mají podobu kulatých oblouků s prostými žulovými veřejemi. Honosný je zato jižní portál. Ve svém základním tvaru odpovídá západnímu portálu v předsíni stropnického kostela. Nicméně lícová strana spodní části je v Žumberku ozdobena, a sice vroubkovaným diamantovým řezem. Pozornost upoutá profilace portálu sestávajícího z válcovitých i hruškovitých prutů a dutých žlábků, které se nahoře v rozích mnohočetně rafinovaně kříží a přetínají sledující ohyb konkávně vybočující konzoly. Dole se naopak jednoduše zařezávají do soklíků. Překlad je rovný a na rozdíl od Stropnice nemá ani náznak zahrocení.

Jednou z obou předsíní vstoupí návštěvník dovnitř kostela, a to buď čtvercovou předsíní ve věži, kterou uzavírá hvězdicová klenba s omítnutými cihlovými žebry, nebo jižní předsíní s hřebínkovou klenbou. Takto vejde do halové čtyřlodní podélné budovy, která je téměř čtvercového půdorysu, dokonce o několik centimetrů širší než dlouhá. Když pak návštěvník – podle toho, jaký vchod zvolí – vkročí do třetí, případně čtvrté lodi, naskytne se mu vzrušující pohled po diagonále kostela.

Dvě řady po třech osmibokých žulových pilířích, tak typických pro pozdní gotiku rožmberských panství, rozčleňují chrámovou síň na tři pásy. Všechny čtyři lodě jsou zaklenuty sít'ovou klenbou s hluboko podsunutými konzolami. Stejně jako ve Stropnici setkáváme se i zde se žebry, jež se tangenciálně odvíjejí od prostých osmibokých sloupových hlavic. V temeni klenby se žebra překřičují, a to střídavě buď v kotoučových svornících, nebo bez svorníků, a končí na obvodových zdích v polygonálních náběžích kleneb. Tato sít'ová klenba vytváří čtyři hrotitými oblouky rámované průhledy do prostoru nad varhanní kruchtou, v každé lodi jeden, zatímco dole se naskýrá pohled pod kruchtou, zespodu rovněž ozdobenou sít'ovou klenbou, v oněch čtyřech pruzích, na něž je kostelními loděmi rozčleněna čelní zeď.

Takovéto síňové kostely se sudým počtem lodí jsou charakteristické pro jihočeská panství pánů z Rožmberka. Nicméně nalezneme je rovněž v Horních a Dolních Rakousích, na Moravě a také v některých městech na Slovensku, v nichž kdysi žilo německy mluvící obyvatelstvo, především pak na Spiši, kde se vyskytovaly tak hojně, že se dá mluvit o standardním typu „podunajsko-českého dvojlodí“.⁴

Typ dvojlodního síňového kostela, tak jak jej v rožmberském prostředí ztělesňuje chrám sv. Petra a Pavla v Kaplici či farní kostel v Malontech, může na první pohled působit zvláště, jelikož řada pilířů v ose objektu bezesporu omezuje pohled na hlavní oltář. Totéž platí i pro čtyřlodní variantu. Ke specifickému žumberkému řešení problému s narušením výhledu na oltář se ještě vrátíme. Již před oficiálním založením vlastní rožmberské stavební huti v Českém Krumlově⁵ vznikl kostel dvojlodního typu roku 1471 v blízkém Kájově.

Těm, kteří se vydávají na cesty za poznáním uměleckých památek, je tento typ kos-

4 Tak podle: Erich Bachmann, Die Wallfahrtskirche Maria Gojau und die bayerisch-österreichischen Dreistützenräume. Ein Beitrag zur Genesis der Quincuxarchitektur, in: Stifter-Jahrbuch 4, Gräfelting b. München 1955, s. 147-175, zde zvláště s. 149.

5 Götz Fehr, Architektur der Spätgotik, in: Karl M. Swoboda, Gotik in Böhmen, München 1969, s. 322-399, zde s. 335.

tela známý z jakobínského (dominikánského) chrámu v Toulouse, případně z kostela v tyrolském Schwazu, přičemž posledně jmenovaný objekt je vlastně čtyřlodí, sestávajícím ze dvou hlavních lodí, k nimž se v obou případech druží po jedné lodi vedlejší. Kostel ve Schwazu, který vznikl krátce před kaplickým (1490-1502), se odlišuje tím, že má dva presbytáře. Existence dvou hlavních lodí ve Schwazu samozřejmě vyplývala z tamních svěbytných společenských poměrů: jedna loď byla určena pro místní měšťany, druhá pro horníky z měděných a stříbrných dolů.⁶

Podstatně starší jakobínský (dominikánský) kostel v Toulouse bývá někdy považován za společnou výchozí formu dvojloďných síňových chrámů, což je ovšem sporné, neboť s dvojloďnými síněmi se setkáváme již v románském období. Poté co svatý Dominik roku 1215 založil svůj kazatelský řád, vznikl v letech 1230-1234 – a to z toho důvodu, že dominikáni chtěli svým kázáním působit na novou cílovou skupinu, totiž na masy nově vzniklých vrstev urbánního obyvatelstva: na měšťany a městskou chudinu – velký jakobínský kostel coby mateřský chrám všech dominikánských kostelů, a to nejprve jako obdélníková stavba, teprve později doplněná o kněžiště (1240-1245) a gotické zaklenutí (1285-1294) s odvážným a neobvyklým řešením palmovitých žeber nad pilířem v presbytáři.⁷ Původně totiž přísné stavební předpisy nových kazatelských a žebavých řádů vycházely z řeholního ideálu chudoby a nepočítaly s žádnými nákladnými klenbami. Také v toulouském dvojloďí se odrážely lokální společenské poměry: levá loď byla rezervována pro dominikány, pravá sloužila jako kostel pro lid. Takové rozdělení bylo ovšem nové. Staré řády jako benediktinský vyhradovaly mnichům kněžiště, zatímco loď zůstávala otevřená lidu. Toto řešení dvojloďního kostela bylo neprodleně přejímáno při budování četných dalších dominikánských chrámů po celé Francii, jichž se ale do dnešních dob dochovalo jen velmi málo. Koncept dvojloďí a čtyřloďí byl až do 14. a 15. století realizován také v řadě jiných francouzských kostelů, které nestavěli dominikáni. Jeho vliv však působil také mimo území Francie: uplatnil se např. v augšpurském dominikánském kostele (1512-1515).

V prostoru jižních Čech se však tento stavební typ objevuje bez zjevného funkčního zakotvení. Na rožmberském dominiu nastupuje v předhusitské době, ve druhé půli 14. století, se stavbou chrámu augustiniánů kanovníků v Třeboni, která vychází z rakouských vzorů vzniklých v době kolem roku 1340 (Pöllauberg a kostel minoritů v Enži).⁸ Pozdně gotické dvojloďní, popřípadě čtyřloďní síňové kostely v Kájově (na panství Český Krumlov), Kaplici a Malontech (na panství Nové Hrady), jakož i v Žumberku (ten byl tehdy ještě samostatným statkem) byly během poslední čtvrtiny 15. století a na počátku 16. věku vybudovány staviteli rožmberské stavební huti, tedy v rámci obecné stavební konjunktury v prostoru jižních Čech, Bavorska a Rakous.⁹

6 Erich Egg, *Die Pfarrkirche unser Lieben Frauen in Schwaz/Tirol*, Schnell Kunstführer 495, München – Zürich 19813, s. 2 a 12n.

7 Maurice Prin, *L'église des Jacobins de Toulouse: les étapes de la construction*, in: *La naissance et l'essor gothique méridional au XIIIe siècle*, édition Edouard Privat, Cahier de Fanjeaux 9, Fanjeaux 1974, s. 185-208.

8 Erich Bachmann, *Architektur bis zu den Hussitenkriegen*, in: Karl M. Swoboda, *Gotik in Böhmen*, München 1969, s. 94n.

9 Götz Fehr, l. c., s. 335. – Žumberk byl sice dočasně samostatným statkem

Pakliže síňový kostel coby kostel kazatelský již sám o sobě představuje odchylku od tradičního stavebního typu baziliky, orientované na oltář, pak jeho varianta o sudém počtu lodí naprosto zpochybňuje dosavadní principy sakrální architektury. Pilíře se zde přesouvají do středové osy; střed kostela je tedy zastavěn a výhled na oltář zatarasaný. Může se tudíž zdát, že tato stavební forma je v rozporu s posláním kultovního prostoru, kde mají být celebrovány mše. Představuje vlastně antithesi křesťanského sakrálního stavitelství: ztělesňuje archetypické představy o podzemí, které působí takřka kacírsky.¹⁰ Ty se v rytířských sálech, refektářích a radničních síních – tedy v prostorách sloužících jako shromaždiště – do té doby již uplatnily, a to jako další vývojová fáze severského štítového domu s řadou opěrných pilířů v centrální ose. Posuzováno prismatem přejaté klasické středomořské estetiky, působí tyto svérázné gotické stavební formy jako scestné. Dvoj- a čtyřlodní síně jsou typickým projevem sklonů pozdní gotiky k asymetrii.¹¹ Žumberský kostel poskytuje, jelikož – jak již bylo uvedeno – žádný z jeho vchodů neleží ve středové ose, hned při vstupu pohled přes diagonálu. Takový úhel pohledu měli v oblibě rovněž malíři pozdního středověku, jako již o jednu generaci dříve Jan van Eyck se svou „Madonou v kostele“.

Nahlízet na dvojlodí a čtyřlodí jako na libovolně uplatňované nefunkční stavební formy lze ale pouze tehdy, pokud se při jejich hodnocení omezíme na jednostrannou aplikaci tradičních představ o prostorovém uspořádání sakrálních staveb. Bylo by každopádně velmi zajímavé prozkoumat společenské a duchovní souvislosti vzniku dvoj- a čtyřlodních síňových kostelů v jižních Čechách. Hojně zastoupení těchto staveb na jihu Čech a v sousedních Rakousích totiž jistě nebylo náhodné. Historik umění Erich Bachmann zastává následující názor: „Nové typy kostelů [...] téměř vždy věští změnu všeobecného duchovního klimatu a náboženských poměrů.“¹² Vystává tedy otázka, proč právě katoličtí Rožmberkové nechávali na svém dominiu budovat kostely, jejichž prostorové uspořádání vyhovovalo spíše funkci shromaždiště než kultovního prostoru, určeného pro konání mší.

Po tomto exkursu do obecných souvislostí se vraťme k žumberskému kostelu. Vedle sudého počtu lodí je v interiéru nápadná především skutečnost, že kněžiště není v ose, nýbrž je do té míry posunuto směrem doprava, že přibližně navazuje na třetí loď. Díky tomu zbývá vpravo od levého bočního oltáře místo pro kazatelnu. Ta tudíž na čelní straně druhé lodi vytváří protějšek oltářního prostoru, do nějž se otvírá třetí loď. Dal by se snad zřetelněji a nápadněji vyjádřit záměr přisoudit kázáním a Božímú slovu tentýž význam jako mešní oběti? Ovšem v Žumberku je stále ještě oltářní prostor zřetelně více akcentován, takže zcela rovnocenného postavení zde dosaženo nebylo.

Kazatelna a oltáře jsou novogotické. Z původního vybavení zde do první poloviny

v bezprostředním sousedství rožmberského panství Nové Hradý, nicméně na žumberském kostele je dobře patrný „rukopis“ stavitelů ve službách pánů z Rožmberka. Chrám byl vystavěn trhvosvinenskou stavební hutí.

10 Erich Bachmann, Die Wallfahrtskirche Maria Gojau..., s. 147 a 157.

11 Vgl. Kurt Gerstenberg, Deutsche Sondergotik. Eine Untersuchung über das Wesen der deutschen Baukunst im späten Mittelalter, Darmstadt 1962, s. 104n. a 114n.

12 Erich Bachmann, Die Wallfahrtskirche Maria Gojau..., s. 147.

20. století zůstala křtitelnice, lustry a socha sv. Vojtěcha z 18. věku, dále socha Jana Křtitele a krucifix v triumfálním oblouku – v obou případech jde o práce ze 16. století.

Zvony, které se zde kdysi nalézaly, pocházely z Cáhlova (1574), Lince (1701) a Českých Budějovic (1778 a 1827). Ten z roku 1701 byl podle na něm umístěného nápisu věnován tehdejšímu patronátním pánem kostela, knížetem Filipem Emanuelem de Longueval hrabětem Buquoyem.

Čtyři náhrobníky na zdi a v podlaze kostela pocházejí vesměs z dob, kdy byl Žumberk ještě statkem nezávislým na Nových Hradech. Ze tří kamenných desek, dosahujících velikosti člověka, nebo tuto dokonce přesahujících, a z malého epitafu, namalovaného na lipovém dřevě, lze přesněji zařadit pouze poslední artefakt. Připomíná jednoho z dřívějších pánů na Žumberku, rytíře Jindřicha Pouzara z Michnic, jenž zemřel bezdětný roku 1600. Žumberský pán je zobrazen, kterak v plné zbroji klečí před Ukřižovaným. Kříž, při jehož levé straně je znázorněn anděl a při pravé straně kostra, vyplňuje pravou polovinu obrazu, rytířův kuň pak levou. V pozadí je vymalována fiktivní krajina.

Od dob pozdní gotiky, kdy vlna stavební činnosti pánů z Rožmberka zasáhla také Žumberk, neprodělal kostel žádné architektonické změny. Se svou působivou čtyřlodní síní je proto ukázkou jihočeské pozdní gotiky v její čisté podobě. Opevněný areál zahrnující tvrz a kostel vytváří i s hradební zdí a baštami mimořádně půvabný celek, k jehož kráse přispívá i malebná krajinná scenérie.

Překlad: Dr. Tomáš Sterneček
